

BOSNA'DA ETNO-LİNGÜİSTİK YAPI VE TÜRK DİLİ VE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE

On Ethno-Linguistic structure in Bosnia and Turkish language and culture

Yard. Doç. Dr. Süer EKER*

ÖZET

Dağılan Yugoslavya'dan ayrılan Bosna-Hersek bir bakıma Eski Yugoslavya'nın küçük bir modelidir. Müslüman Boşnak, Ortodoks Slav ve Katolik Hırvat kimlikleri; uzlaşamayan çelişkileri ve karşılıklı anlaşılabilirliği yüzde yüz olan 'diller'i ile âdeta Urdu-Hint modelinin batıdaki izdüşümüdür.

Türkçenin belirleyici bir rol oynadığı dünyanın en iyi bilinen dil bilim bölgelerinden biri olan Balkan coğrafyasında dil, kültür ve politikada *Balkanlaşma* süreci kesintisiz devam ederken, yüzlerce yıllık Osmanlı-Türk kültürü işlevselliğini koruyor.

Bu çalışmada Bosna-Hersek'te 445 yıl süren Türk egemenliğinin yol açtığı dil ilişkileri toplum-dilbilimsel açıdan ana çizgileriyle ele alınmaktadır. İki ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Boşnak, Sırp ve Hırvat etniteleri arasında kültürel ayrımları yaratan coğrafi, tarihsel, etnik-dilbilimsel olgular; ikinci bölümde ise Osmanlı-Türk kültürünün izlerinin yansımaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Bosna-Hersek, Türkizm, Türk kültürü, dil ilişkileri, Osmanlılar, Boşnakça, Sırp-Hırvatça

ABSTRACT

Bosnia and Herzegovina, which became independent after the dissolution of the former Yugoslavia, is a small model of it in one respect. The Muslim-Bosniak, Orthodox Slav and Catholic-Croat identities, represent the mirror image of the "Urdu-Hindi model" in the west with their irreconcilable contradictions and languages, which are 100 percent mutual intelligibility.

While the "balkanization" process continues in language, cultural and political fields within the Balkan region, which is the best-known linguistic area, hundreds-years old Ottoman Turkish culture is still functioning.

In this work, we examine the linguistic relationships generated by Turkish sovereignty, which lasted 445 years. In the first part of the work, we will focus on the geographical, historical and ethno-linguistic factors, which created differences among Bosnian, Serbian, and Croatian ethnicities, and in the second part, we examine the traces of the Turkish Culture on these languages.

Key Words

Bosnia and Herzegovina, Turkish and Ottoman culture, language contact, Bosnian, Serbo-Croatian

I

1. Siyasi Coğrafya: Balkanlar'ın en doğusu *Bosna-Hersek* (B-H); adını, aynı adı taşıyan nehirde alan *Bosna* ve Adriyatik'e doğru ülkenin güneybatı bölümünü teşkil eden *Hersek* coğrafyalarından oluşur. B-H; Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ ile sınırdadır. 1,537 km'lik sınırın 23,5 km'sini Adriyatik Denizi oluşturur. Hırvatistan ile Sırbistan arasında âdeta bir tampon bölge olan B-H; dil bilimsel açıdan aynı dilin varyantlarını, sosyo-politik ve sosyo-linguistik açılardan ise farklı dilleri konuşan üç Güney Slav halkının, Ortodoks, Katolik ve Müslüman

ayrımıyla etnik, kültürel ve siyasi aidiyetlerini belirledikleri bir ülkedir.

Katolik Bosna Hırvatları, Hırvatistan Hırvatlarının; Ortodoks Bosna Sırpaları, Sırbistan Sırpalarının Bosna'daki akrabalarıdır. Çoğunluğu Müslüman olan Boşnakların ise asıl nüfusu Bosna'dadır. Sırbistan'ın *Sandžak* ve *Kosovo* (Kosova) bölgelerinde, Hırvatistan ve Makedonya'da Boşnak azınlıklar vardır. Boşnaklar Pomaklar gibi, topluca İslamiyet'i kabul eden Slav halklarından biridir.¹

B-H, 3 Mart 1992 referandumu ile bağımsızlığını kazanmış, 22 Mayıs 1992'de Birleşmiş

* Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Milletler üyesi olmuştur. Kanlı bir iç savaşın ardından 21 Kasım 1995'te Dayton Antlaşması'yla yeniden şekillendirilen ve 14 Aralık 1995'te Paris Antlaşması'yla resmen ilan edilen B-H Cumhuriyeti; *Boşnak-Hırvat Federasyonu* ve *Sırp Cumhuriyeti*'nden meydana gelen iki *entiteli* bir devlettir. Boşnak-Hırvat Federasyonu kuzeysinde ve doğuda Sırp Cumhuriyeti ile çevrilidir.

Dayton Antlaşma ile Bosna Hersek'in % 51'i Boşnak-Hırvat Federasyonu'na verilmiştir. Yüzölçümü 51.129 km² olan B-H topraklarının % 53.01'inin mülkiyeti iç savaş öncesinde Boşnaklara aitken, yine iç savaş öncesindeki % 31.84'lük nüfus oranlarına karşılık, Sırlar, söz konusu antlaşmadan sonra bu toprakların yaklaşık % 49'una sahip olmuştur.

Türkçe adıyla *Saraybosna* veya *Bosnasaray* (Boş. *Sarajevo*), ülkenin başkenti ve Federasyonun 10 kantonundan biridir. *Miljacka* ırmağının iki kenarında Türkler tarafından kurulan 400 bin nüfuslu Saraybosna, bugün dahi Doğu kültürü ile Batı kültürü arasında bir köprüdür. Müslüman, Hristiyan ve Musevilerin bir arada yaşadığı Saraybosna, *Avrupa'nın Kudüs'ü* olarak kabul edilir.

Ülkenin kuzeyinde yer alan, Müslüman nüfusun çoğunluğu teşkil ettiği *Brčko* şehri, Sırp Cumhuriyeti'nin doğu ve batı kesimlerini birbirine bağlayan koridoru kontrol eder. *Brčko*'nun, uluslararası gözetimde ayrı bir idarî statüsü vardır.

B-H'de Osmanlı-Türk kültürünün izlerinin yer aldığı ve yaşandığı son coğrafya, en batıdaki *Bihaç* bölgesidir.

2. Nüfus: 1981 sayımına göre toplam 22.4 milyonluk Yugoslavya içinde % 8.9 orana sahip 1.9 milyon Müslüman'ın % 86'sı B-H'de yaşıyordu (Bringa 1995: 24).

1890 yılında 1.402.000, 1991 itibarıyla 4.364.649 olan B-H nüfusunun % 43.7'sini Boşnaklar (1.905.829), % 31.84'ünü Sırlar (1.389.983), %17.31'ini Hırvatlar (753.632), geri kalanını da Karadağlı, Çingene, Arnavut, Ukran ve kendilerini herhangi bir etnik gruba ait görmeyen Yugoslavlar oluşturuyordu (Nüfus artışı ile ilgili olarak bk. Bringa 1995: 26; Friedman 1996: 42, 96). Müslümanlar, B-H'de, aralarında *Saraybosna*, *Tuzla*, *Bihaç* ve *Travnik*'in de bulunduğu 25 büyük şehrin yarısından faz-

lasında çoğunlukta, 1992-1995 yıllarındaki iç savaşın ardından tehcir, katliam, göç vb. nedenlerle nüfus dengesi bozulmuştur. Bugün için B-H'nin nüfusu ile ilgili resmî bir sayım sonucu yoktur, ancak 2005 Haziran itibarıyla gayriresmî olarak nüfus 4.025.476'dır.²

3. Kısa tarih: Antik Butmir kültürüne beşiklik eden Bosna, Keltler, İlliryalılar, Romalılar vd. toplulukların hakimiyeti altında kalmıştır. 'Avar Türkleri'yle yakın ilişkileri bulunan Slav halklarının 6. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye göçü (Friedman 1996: 8), Hristiyanlık ve İslam, B-H'nin etnik yapısını belirleyen en önemli unsur olmuştur. Ortodokslar Bizans, Katolikler ise Roman- Katolik dünyasına yakın olmuşlardır. *Bogomil* kilisesine (*Crkva Bosanska*) mensup olan halk ise, Ortodoks ve Katolik baskısına maruz kalmışlardır.

Bölgeyi sosyo-kültürel bakımdan biçimlendiren son tarihsel gelişmeler Kosova (Srp. *Kosovo Polje*) Savaşı (1389) ve Osmanlıların Bosna'yı fethidir (1463). Avrupa'nın doğusunda Endülüs Emevileri tarih sahnesinden çekilirken batısında, Bosna'da *Babovac* kalesinin alınmasıyla *Kotromanjiç* hanedanının hâkimiyeti sona ermiş, Osmanlı egemenliği başlamıştır. 'Türk sarıklarını tercih eden' Bogomil inancına mensup halk, fethin ardından kitleler hâlinde gönüllü olarak İslam dinini kabul etmiştir (bk. Murvar 1989: 12). Bizans ve Roma, yani batı ve doğu Hristiyanlığı arasında sınır oluşturan B-H, Katolik Avusturya-Macaristan ile Müslüman Osmanlıların hakimiyet ve nüfus alanı hâline gelmiştir (bk. Bringa 1995: 12). B-H tarih boyunca Avrupa kıtasında büyük politik, ideolojik ve dinî ayrımların beşiği olmuştur.

Bosna; Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na resmen ilhak edildiği 1908'e değin 445 yıl 'Avrupa-yı Osmaniye'nin bir sınır ülkesi olarak kalmıştır. B-H'nin Müslüman halkı, bazı isyanlar görülmele birlikte (bk. Murvar 1989: 130, Friedman 1996: 32-37), Osmanlı'ya bağlılığını korumuştur. Osmanlı yönetimi, Bosna Müslümanlarını 'sadık, dürüst tebaa' ve iyi yetişmiş askerler olarak takdir etmiştir.

Osmanlılar Bosna'da kendi klasik yönetim kurumlarını oluşturmuş, Müslüman Boşnaklar da bölgedeki Osmanlı kültür ve uygarlığının

temsilcisi ve sahibi hâline gelmiştir. Doğal olarak, Bosna-İstanbul ilişkisi, Boşnakların yönetime büyük oranda katıldıkları özel bir nitelik taşımıştır. Bu nedenle, kimi Sırp ve Hırvat tarihçilere göre, Osmanlı yönetimi, Müslüman halkın toplumsal-siyasal bakımdan imtiyazlı sınıfa yani sömürenler sınıfına mensup olduğu, Hristiyan halkın ise hemen hemen tüm kamu haklarından mahrum edildiği, sömürüldüğü (Sućeska 1980: 434, 444) karanlık bir 'işgal' dönemi anlamına gelir. Osmanlı önyargısının etkili olduğu bu çevrelere göre, Türk egemenliği, *čelekula* (Kelle Kule) *miti*yle dile getirilen³, özellikle Sırlara yönelik bir 'kıırım' dönemidir. *Türk'ün bastığı yerde ot bitmez* (Friedman 1996: 29) anlayışının egemen olduğu bu çevreler yeniçerilik, devşirmecilik sistemlerini de 'ahlak dışı' söylemiyle mahkûm ederek Hristiyanların zorla veya ağır vergilerden kurtulmak amacıyla din değiştirmek zorunda kaldıkları görüşündedir.

Üçüncü kaynaklar ise Balkan köylülerinin, Osmanlı öncesi keyfi yönetimlerin yerine Osmanlı egemenliğini tercih ettiklerini ortaya koyar. Müslüman Slavlar ile gayrimüslim Slavlar arasında statü, fırsatlar ve yaşam koşulları bakımından farklılıklar bulunması doğaldır; ancak coğrafi, etnik vb. aidiyetleri değil, Müslüman, Hristiyan, Yahudi vb. *millet*lerin çok hukukluluğunu referans alan Osmanlı yönetimi, gayrimüslimleri etnik kimliklerini ve inançlarını koruma ve sürdürmede özgür bırakmış, onların yaşam biçimlerini ortadan kaldırmaya yönelik eylemlerin içinde olmamıştır (bk. Friedman 1996: 29, 30, 31; Veljačić 1968: 12).

Rusya ve Avusturya-Macaristan karşısında Osmanlı yönetiminin zayıflaması, Pan-Slavist ideolojiden beslenen saldırgan ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmiş, Habsburg monarşisinin yayılmacılığı, Germen-Slav rekabeti Bosna'da bugüne ulaşan çatışma ortamını yaratmıştır.

Bosna Müslümanları, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı (Hicri 1293) ve Avusturya-Macaristan'ın ülkeyi ilhakının ardından Balkan ve Dünya savaşlarının tam ortasında, Slav ve Germen kısıcında, kendi kaderleriyle baş başa kalmışlardır. Kıbrıs ile eş zamanlı olarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na teslim edilen B-H, 1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın parçası haline gelmiştir. 19. yüzyılın başı ve sonrasında

etnik kimliklerin arasına çizilen kalın çizgiler *Balkanlaşma* sürecini 20. yüzyılda hızlandıracak, üç etnik topluluk, üç kültür; Osmanlı ve kısa süreli Avusturya-Macaristan egemenliklerinin ardından kendilerini farklılaştıran değerlerin savaşına tutuşacak, Pan-Slavizm dahi Balkanlaşmaya mağulup olacaktır.

1919'da Sırp ordusunun ülkeye girmesi, binlerce Boşnak'ın Türkiye'ye göçüne, kalanların da Güney Slav devleti fikrini reddetmesine yol açacaktır (Friedman 1996: 93). Ancak gerek Sırlar gerekse Hırvat milliyetçiler Boşnak Müslümanları asimile etmek üzere baskılara, baskıların sonuç vermediği durumlarda etnik temizliğe tabi tutacaklardır. İkinci Dünya Savaşı'nda eli silah tutan Boşnaklar değişik kamplarda Sırp, Hırvat, Partizan ordularında savaşırken, Müslüman halk; Sırp Faşist *Çetnik* ve Hırvat Faşist *Ustaša* örgütlerinin terörü sonucunda nüfuslarının 8.1'ini (bk. Bringa 1995: 239), 1992-1995 arasında da yaklaşık %10'unu kaybedecektir. Boşnaklar, Bosna'daki her savaşa en çok kayıp veren halktır.

1970'li yılların dünyaya model olan Güney Slav Ülkesi aslında Osmanlı'dan sonra pandoranın kutusu hâline gelmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tito'nun kadife kaplı demir yumruğuyla kapatılan kutu, ölümünün ardından yeniden açılacaktır.

II

4. Etno-Linguistik: Bir etnik grubu diğer(ler)inden nelerin farklı kıldığını gösteren ölçütler toplumdan topluma değişir. Ancak komünal topluluklar çoğu durumda kişisel seçimin sonucu olarak değil, aileden aktarılan dini inançlar etrafında kümelenir (Labov 2001: 245). 1995'ten sonra üç ayrı dilin resmen konuşulmaya/yazılmaya başlandığı Bosna (Thomason 2001: 251), etniteler tanınmadan anlaşılabilir.

Üç etnite arasındaki fay hatlarının en büyüğü, dinin yarattığı kültürel iklimdir. Din, bu coğrafyada en önemli *etnik kimlik belirleyicisi*dir (İng. *marker of ethnic identity*). Ancak, Müslüman, Ortodoks ve Katolik sözcüklerinin kullanılması, etnik ayrımların her zaman dinlerin özü ile ilgili olduğunu göstermez. Kuzey İrlanda'da da Protestanlar ile Katolikler arasındaki rekabet ve çatışma dinin özü ve pratiğinden çok, yarattığı etnik farklılığa dayalıdır (bk. Labov 2001: 245).

Gerçekte dinin kendisi, Yugoslav toplumunda da genellikle simgesel işleve sahip olmuş, hatta dinler ve mezhepler arasındaki çizgiler Tito döneminde neredeyse silinecek ölçüde soluklaşmıştı. Dil ise iki büyük etnik grubun, Sırların ve Hırvatların ‘gönlünü alacak’ bir düzenlemeyle *Sırp-Hırvatçal/Hırvat-Sırpça* veya bu ayrımları da ortadan kaldıracak biçimde *Yugoslavca* olarak adlandırmıştı (bk. 5.2.).

Aynı genetik mirasa sahip olsa da, üç Güney Slavca varyant, doğal farkların dışında, selamlaşmadan bayram kutlamasına; söz varlığındaki Türkçe kopyaların oranından, yarattığı duygu değeri, çağrışımları ve tasarımına değin etnik değer kimliğin belirlediği yörüngelerde farklılaşır. Ancak etnik değerlere yönelik duyarlılığın bütün çevrelerde aynı olduğu söylenemez. Market ya da kasaptaki *halal* (helal) ibaresi dinî duyarlılığın, babasına *babo* yerine, Hırvatça ve Sırpça söz varlığına ait *tata* sözcüğü ile seslenen Boşnak genci ise, kendi kültür iklimine yabancılaşmanın simgesidir.

Etnik kimliğin vurgulanması, milliyetçi bir gösteri, çoğu zaman da azınlıkların çoğunluğa tepkisi; ancak Bosna’da hiçbir etnite çoğunluk değildir. Üç halk da kendi azınlık psikolojisini yaşar. Hırvat ve Sırlar, Hırvatistan’daki ve Sırbistan’daki soydaşlarından ayrı olma, Müslüman toplum ise diğer iki etnite arasında yalnız kalma ve kuşatılmışlık psikolojisi içindedir. Duvarlara ‘Biz Kızılderili değiliz!’ sloganını yazan Mostarlı Hırvat da, aynı tecrit edilmişlik psikolojini yansıtır.

4.1. Alt kimlik/üst kimlik ve etnik terminoloji sorunu: Etnik kimlik, *toplumun kendisini nasıl gördüğü ve başkalarının toplumu nasıl gördüğü* olmak üzere iki boyutludur. ‘Din-sekülerizm, tarih, coğrafya, dil, zaman, koşullar’ vb. değişkenlerin ortaya çıkardığı bu iki boyut, her zaman birbiriyle tutarlı değildir.

B-H’de, kimin; kimi, kime, neye göre adlandıracağının kesin ölçütleri yoktur. Müslüman, Ortodoks ve Katolik *etmiteler* nasıl adlandırılması gerektiği çok karmaşık, karmaşık olduğu kadar yaşamsal bir sorundur. Ancak, *Hırvat, Sırp* adlarının bugünkü anlamları ve ayırt edicilikleri ile kullanılması 19. yüzyılın milliyetçilikler çağının ürünüdür.

Seküler bir Boşnak, kısmen de olsa ‘ofan-

sif’ bulduğu *Müslüman* (Boş. *Muslim, Musliman*) yerine, ülkede yaşayan farklı inançlara mensup halklar için de ortak coğrafi aidiyete işaret eden *Bosnalı* (Boş. *Bosanec, İng. Bosnian*) ve hatta coğrafi-etnik aidiyeti bildiren *Boşnak* (Boş. *Bošnjak, İng. Bosniak*) adlandırmalarını tercih edebilir. Böylelikle, *İngiliz, Galli, İskoç* etnitelerinin *British* (Thomas and Waering 1999: 84) çatısı altında toplamasına benzer biçimde *Bosnalı* veya *Boşnak* kelimeleri Bosna’da yaşayan etnik topluluklar için ortak payda olarak kullanılabilir. Böylelikle, ortaya şu adlandırmalar çıkar: *Müslüman Bosnalı (Bosnalı Müslüman), Ortodoks Bosnalı (Bosnalı Sırp), Katolik Bosnalı (Bosnalı Hırvat); Boşnak Müslüman (Müslüman Boşnak), Boşnak Ortodoks (Ortodoks Boşnak), Boşnak Katolik (Katolik Boşnak)*. Ancak Sırların ve Hırvatların büyük bölümü *Bosnalı* etnoniminin bölgesel bir tanımlama olmasına karşın, Müslümanları çağrıştırdığını ileri sürerek reddedeceklerdir. Ortodoks Sırp ya da Katolik Hırvatların *Boşnak* adlandırmasını kabul etmesi ise düşünülemez. Osmanlı belgelerinde az da olsa Boşnaklar için *potur* sözcüğüne rastlanmakla birlikte (Friedman 1996: 43), *Boşnak*, Osmanlı döneminde, Bosna vilayetinde yaşayan bütün halkın, bazen yalnızca Müslümanların, Yugoslavya döneminde ise ülkede yaşayan İslam inancına mensup Slav kökenli halkın adıdır (Bringa 1995: 238). Sırbistan ve Karadağ’daki *Sandžak Müslümanları* ise, B-H’den farklı bir coğrafyada yaşamalarına karşın, kendilerini *Boşnak* olarak adlandıırırlar. Sırp ve Hırvatlar için Müslümanlar; *Boşnak, Bosnalı* ya da daha pratik bir adlandırma ile *Müslüman* hatta pejoratif anlamıyla *Türk*’tür (*Turçin*).

Müslümanların aslında din değiştirmiş Sırlar ya da Hırvatlar olduğu savı ve *Müslüman Hırvatlar* (bk. Murvar 1989: 58), *Müslüman Sırlar* adlandırmaları, durumu daha da karmaşık hâle getirir. Sorun bugünü değil, geçmiş de kapsar. Örneğin, Sokollu Mehmet Paşa (Boş. Mehmed Paşa Sokolović) Hırvatlara göre ihtida etmiş Hırvat, Sırlara göre de aynı şekilde ihtida etmiş Sırp’tır (Bringa 1995: 13).

Yugoslavya’da 1948 yılında yapılan nüfus sayımında *Boşnaklar* ‘Müslüman-Sırp’, ‘Müslüman-Hırvat’, ‘Belirsiz-Müslüman’ seçeneklerinden % 90’a yakın oranda sonuncusunu ter-

cih etmiştir (Bringa 1995: 323, Malcolm 1999: 312). Ancak milletler mozaiği Yugoslavya’da, komünist yönetim iç dengeleri korumak üzere, Müslümanları 1971 yılından itibaren *ulus (narod)* olarak tanımış ve resmen *Müslüman (Musliman veya Muslim)* olarak adlandırılmıştır (Bringa 1995: 9). Böylelikle, Sırp ve Hırvatlarla politik ve idari bakımdan temsilde eşitlik sağlanmış olmakla birlikte, B-H’nin bağımsızlığını ilan etmesine değin Müslümanların diğer iki büyük etnik grupla mutlak eşitliğinden söz etmek zordur. Ancak bu tarihi karardan yaklaşık yirmi yıl sonra Boşnaklar egemen bir ulus olarak resmen uluslararası kamuoyunun gündemine gelecektir. 1992-1995 yılları arasında yaşanan etnik temizlik ve iç savaş şoku, bir zamanlar yalnızca kültürel zenginliğin göstergesi olan bu simgesel adlandırmayı işlevselleştirecek ve resmileştirecektir.

Bugünün Boşnak aydınları, Eski Yugoslavya’dan ‘tevarüs’ eden *Müslüman* yerine *Boşnak* etnonimini önermiş olsalar da, Bosna’nın yanı sıra Batı’da *Müslüman* terimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Arnavutlar ile birlikte Avrupa’nın yerli Müslümanları olarak tarih sahnesindeki yerini alan Boşnak halkının da kimliğiyle ilgili soruya vereceği cevap tektir: *Muslim!* (B-H’de alt kimlik, üst kimlik vb. tartışmalar için bk. Malcolm 1999: 311-315).

5. Balkan dil bilim bölgesi: Temas sonucu ortaya çıkan ortak yapısal özellikleri taşıyan en az üç dilin bulunduğu coğrafi bölgelere *dil bilim bölgesi* (İng. *linguistic area*, Alm. *Sprachbund*) adı verilir. Balkan Yarımadası dünyanın en çok tanınan dil bilim bölgelerindedir. Balkan dil bilim bölgesinde 6 Slav dili (*Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Karadağca, Makedonca, Bulgarca*), 1 Latin dili (*Romence*), bağımsız Yunanca, Arnavutça ve Hint-Avrupa dili olmayan tek dil, *Türkçe* yer alır. Bu diller arasındaki ilişkilerin en karakteristiklerinden biri, Türk dilinin bu dillerle teması ve temasın sonucunda ortaya çıkan dilbilimsel olgulardır. Balkanlar’da birbirine girmiş sınır çizgilerinden oluşan diyalekt haritaları görülmür. Bu kaotik durum, beş yüzyıllık ‘Türk işgali’nin ve Türk ordularının önünden kaçan halkların bölgede farklı zamanlarda, farklı yönlere yarattığı trafiğin bir sonucudur (bk. Thomason 2001: 105, 106, 107).

5.1. Slav dilleri: Bölgenin konuşur sayısı en kalabalık dil ailesi, Slav dilleridir. Slav dillerinin tamamı Ana Slavcadan gelişir. Ana Slavcanın bölgesel üç diyalektinden biri, 10. yüzyıldan itibaren yazı dili olan Güney Slavcasıdır.

Güney Slavcasının yani *Yeni Ştokavski* diyalektinin doğu varyantını *Sırpça*, batı varyantlarını ise *Hırvatça* ve *Boşnakça* oluşturur. Sırpların büyük bölümü *ekavski*, Hırvatların büyük bölümü ise *ijekavski* varyantını konuşur. Edebi dile en yakın dil olan Boşnakça; Hırvatça ve Sırpça arasında bir köprüdür (konuyla ilgili olarak bk. Veljačić 1968: 9, Murvar 1989: 71-79, Malcolm 1999: 176, 177).

Bugün, *Boşnakça* (Boş. *bosanski jezik*), B-H, Sandžak, Kosovo, Karadağ ve Hırvatistan’da toplam 2 milyon; Sırpça (Srp. *Srpski jezik*), Sırbistan ve B-H’de 8 milyon; *Hırvatça* (Hrv. *hrvatski jezik*), Hırvatistan ve B-H’de 5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Üç dilin toplam konuşur sayısı 20 milyona yakındır. Türkiye’de de çok sayıda Boşnakça konuşan Türk vatandaşı yaşamaktadır.

5.2. Dilde Balkanlaşma ve dinlerin yarattığı diller: Balkanlar’da bitip tükenmeyen çatışmalar ve bölünmeler uluslararası ilişkiler terminojisine *Balkanlaşma* (İng. *Balkanization*) terimini *kazandırmıştır*. Balkanlaşma, jeopolitik bir terim olarak bir bölgenin, o bölgede yaşayan topluluklar arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı daha küçük bölgelere ayrılmasıdır. Dilde Balkanlaşma, dilin doğal gelişiminin ve varyantlaşmasının politik amaçlarla yönlendirilmesi ve hızlandırılması ve yeni diller yaratılması olarak tanımlanabilir.

İslamiyet, Katolizm ve Ortodoksluk; Bosna’da üç ayrı ulus, üç ayrı dil anlamındadır. Milliyetçilikler çağından bu yana Sırp, Slav kimliğini vurgularken, Boşnaklar Slav kökenlerinden ziyade Müslüman kimliklerini ön plana çıkarmış, Hırvatlar ise Katolik Germen ve Katolik Latin kültürlerine yakın olmuşlardır. B-H’nin son 150 yıllık tarihinde yine Boşnak halkı dışında, Sırp ve Hırvatlar, diğerlerinin yanında kendi etnitelerinin farklı inanca sahip mensupları olduğunu ileri sürecektir. Sırp; gerçekte Ortodoks, Boşnaklar ise Müslüman olan Hırvatlardır veya tersine Boşnaklar Müslüman, Hırvatlar ise Katolik Sırplardır (bk. Bringa 1995: 15).

Bâb-1 Âli, Sırp-Hırvat dilini resmi dil olarak tanımıştır (Friedman 1996: 42). Eski Yugoslavya döneminde *Sırp-Hırvatça* (*srpskohrvatski/ српскохрватску*, İng. *Serbo-Croatian*) veya *Hırvat-Sırpça* (*hrvatskosrpski/ хрватскосрпску*) adıyla bilinen dil, 1990'lı yıllardaki gelişmelerden sonra siyasi ve etnik nedenlerle Hırvat ve Boşnakların iradesiyle *Sırpça*, *Hırvatça* ve *Boşnakça* olmak üzere üçe ayrılır. Sırbistan ve Bosna Sırpçaları bu üç dilin, *Karadağça* ile birlikte dört dilin aslında Sırpçanın diyalektleri olduğu, Sırp-Hırvatçanın siyasal nedenlerle yapay olarak dörde bölündüğü görülmektedir. Hırvatlar ise, Hırvatçayı politik dil bilimsel amaçlarla, diğer varyantlardan olabildiğinde farklılaştırmak üzere yerelleştirme, ortak Slavca öğeler yerine Hırvat sözlü dilinden yararlanma yoluna gitmektedirler. Güney Slavca'nın Balkanlaşma süreci devam etmektedir.

Boşnakların konuştuğu varyant, Yugoslavya döneminde bazı çevreler tarafından *Müslüman Sırp-Hırvat dili* (*muslimani srpskohrvatskog jezika*) olarak adlandırılmıştır (Friedman 1996: 25). Bağımsızlığını ilan eden Hırvatistan dilini *Hırvatça*, B-H ise *Boşnakça*, *Sırpça* ve *Hırvatça* olarak kabul ve tescil eder. Dünya kamuoyu yeni dil adlarını çok geçmeden benimser, *Sırp-Hırvatça* adı, fiilen ve resmen kullanımdan düşer.

Bosna'da her etnik grup; politik dil bilimi, farklılığını vurgulayabileceği ve tescil ettirebileceği bir araç olarak görür. Her değişiklik beraberinde yeni sorunlar ortaya çıkarır. Örneğin, Sırbistan Boşnakçanın dil olarak tanınması, sorunu doğrudan Sırbistan-Karadağ'a, Boşnak/Müslüman azınlığın yaşadığı Sandžak bölgesine de taşıyabileceği endişesindedir.

Aralarında yüzde yüze yakın oranda *simetrik karşılıklı anlaşılabilirlik* bulunan bu diller Ana Slav dilinin diyalektleri olarak bütün dil bilimsel düzeylerde birbirine çok yakın özellikleri paylaşırlar. Doğu varyantı Sırpça ile Batı varyantları yani Boşnakça ve Hırvatça arasındaki en önemli ses bilimsel farklılıklardan biri /y/ sesidir (j harfi ile gösterilir): *ekavski* varyantında *mesec* 'ay', *mleko* 'süt', *rečnik* 'sözlük' kelimeleri, Boşnakçanın da yer aldığı *ijekavski* varyantında sırasıyla *mjesec*, *mljeko* ve *rječnik* biçimindedir.

II

6. Bosna-Hersek: Türk ve Slav kültürlerinin Temas Noktası

'čestitka Bajram šerif mubarek olsun'

Osloboženje gazetesi 'Tebrik: Bayram-ı şerif mübarek olsun' başlığıyla okuyucularının Kurban Bayramı'nı kutlarken iç sayfalarda onlarca özel ve resmî kurum Boşnak halkına bayram dileklerini sunuyor. Yine iç sayfalarda bir resim, resimde Miljacka nehrinin üstünde Osmanlı tipi kemerli köprü, köprü'nün yanında da kubbeli iki kulübe görülüyor. Bu haberin altında kardinalin ve devlet görevlilerinin bayram tebrikleri, sayfanın en sağında da *Svetos Arefata* yazısı altında "Kongres" *muslimana svijeta* başlığı (sayfa 7) yer alıyor. Bu bayram tebrikinin Türk gazetelerinden yegane farkı, Türkçeden alınan sözcüklerle dolu dilidir.

(Sayı: 19059/19601, yıl: 2000)

Türk izleri: M.S. 5. yüzyıldan itibaren Hun, Bulgar, Kuman, Kıpçak, Peçenek vd. Türk topluluklarının silik izlerinin ardından, 14. yüzyılda Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Osmanlıların maddi ve manevi kültürünün izleri kalıcı olacaktır. Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki son Türk dalgası olan Osmanlılar, siyasi egemenliğini resmen kaybettiği 1908 yılına değin, diğer Balkan halkları gibi B-H halkının inancından giyimine değin yaşamın her alanında silinmez izler bırakmıştır (bk. Bringa 1995). Bu çift yönlü ilişkide Osmanlı bürokrasisi içinde çok sayıda Boşnak, Sırp, Hırvat vd. Balkan topluluklarına mensup sadrazam, vezir ve diğer üst düzey devlet adamı görev yapmıştır (bk. Murvar 1989: 23-43). Yeniçerilerin büyük bölümü bu bölgeden toplanmış, kurumunun merkezlerinden biri B-H olmuştur. Aslında, Hristiyan ve Müslüman halk 14. yüzyıldan itibaren dilden mimariye, halk edebiyatından müziğe değin çoğu zaman aynı modelden yararlanmıştı.

B-H bugün, Sırbistan ve Arnavutluk ile birlikte yerli Türk'ün yaşamadığı üç Balkan ülkesinden biridir. 1879 yılında, yönetici, asker ve devlet memuru olarak B-H'de bulunan Türk nüfusu, Müslümanların %1.5'ini, toplam nüfusun ise % 0.5'in biraz üstünü oluşturuyordu (Friedman 1996: 41). Türk unsurunun neredeyse bulunmadığı bu coğrafyaya, Türk kültürünün bu denli nüfuz etmesi dikkat çekicidir.

Şehirler: Bosna'daki büyük şehirlerin çoğu Osmanlıların Bosna'yı fethinden sonra, 15. ve 16. yüzyıllarda kurulmuştur (Sućeska 1980: 436). Müslüman nüfusun şehirlerde çoğunluğu teşkil etmesi, kimi tarihçilerce Müslümanların yöneten, Hristiyan köylülerin (reaya) ise yönetilen olmasıyla açıklanır (yönetim sistemi ile ilgili bk. Sućeska 1980).

Dil ve kültür ilişkileri bakımından şehir kozmopolit kültüre açıktır. Ticaret, ekonomi merkezi Müslüman nüfus ağırlıklı kentler, Türk-Osmanlı dil ve kültürünün bölgede yayılmasında önemli rol oynamıştır (bk. Friedman 1996: 25). 'Şehirlerin Osmanlı uygarlığı doğrultusunda gelişme aşamasında bilim, kültür ve sanatın alt yapısı olan medrese, mektep, tekke ve zaviyeler tesis edilmiş, bunları takiben bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri bu topraklarda boy vermeye başlamıştır... Balkanlar'da yakın zamanlara değin hangi ırktan olursa olsun bir kimsenin şehirlili sayılabilmesi Türkçe bilme şartına bağlıydı.' (İsen 1997: 514).

Saraybosna'nın *Stari Grad* (Eski Şehir) semtinde yer alan *Başçarşıja* (Baş Çarşısı) Türkçenin güney Slav dillerine söz varlığıyla nüfuz ettiği en önemli bölgedir. *Başçarşıja*; *medrese*'si (medrese), *hamam*'ı (hamam), *bezistan*'ı (bezistan), *džamija*'ları (cami), *sebilj*'i (sebil), *han*'ı (han) ve *Saat-Kula*'sı (Saat Kulesi), *kazandžiluk* (kazancılık), *kujundžiluk* (kuyumculuk) vd. arastaları ile hâlâ ortak tarihin ve kültürün simgeleridir. Boşnak köyü de *džamija* çevresinde yaşayan *namaz*, *dženaza*, *mukabela*, *teravija*, *tevhid*, *mevlud* ve *mekteb* vd. terimleri ve ritüelleriyle yine Osmanlı kültürünün yaşama alanlarıdır (bk Bringa 1995).

Doğunun bittiği yer: Neum'un Adriyatik kıyısındaki duvar yazısı 'O Turci!', Hırvatistan'a ve Dalmaçya kıyılarına doğru yoğunlaşan Bosna Hırvatlarının yaşamında Türk izlerinin hâlâ canlı olduğunu gösterirken, Eski Mostar'da, Neretva'nın bir kıyısında okunan ezan sesleri, diğer kıyısında Yeni Mostar'da çan seslerine karışır. Mostar'ın bir tarafı türbelerden, mezar kitabelerine, hanlardan Türk evlerine değin Osmanlı tarihi ile iç içe bir hayatın içinde iken, öte yakasında doğunun yerini batı almaya başlar. Bosna, doğu ile batının, İslam ile Katolizmin son temas noktalarından biridir.

Edebiyat: Boşnak edebiyatı *klasik edebiyat* ve *halk edebiyatı* olarak başlıca iki kolda gelişir. Klasik edebiyat Türkçe, Arapça, Farsça eserlerle büyük ölçüde Osmanlı edebiyatının bir parçası olurken (bk. İsen 1997: 512-537), halk edebiyatı Türkler öncesi ve sonrasında iki ana kaynaktan beslenir.

Gazi Husrev-beg gibi hayattan alınan destan kahramanları etrafında gelişen edebiyat ürünleri Osmanlı geleneğinin bir parçasıdır. *Nasrettin Hoca* (Boş. *Hodža Nasrudin*) Boşnak halk edebiyatının en önemli figürlerindedir.

Bosnalı sanatçı ve bilim adamları Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerin yanında, geniş ölçüde Arap harfli Boşnakça dil ve edebiyat malzemesi de ortaya koymuşlardır. Boşnak edebiyatı *Alhamiyado* edebiyatının en önemli örneklerindedir.⁴

Alhamiyado yazarlarından *Mehmed Havaji Uskufi*'nin Osmanlı geleneğinin bir parçası olarak telif ettiği 'Sırpça-Hırvatça-Türkçe' manzum sözlük, Güney Slav dillerinin en eski sözlüklerindedir (Malcolm 1999: 175).

Özellikle şehir halkının ruhunu, duygularını, karakterini ifade eden hüznünlü *sevdalinka* baladlarının tema ve motiflerinde Türk kültürü önemli bir yer tutar. Boşnak edebiyatının en eski dönemlerden bu yana Sırp ve Hırvat halk edebiyatlarından farklı olduğunu ileri süren bazı araştırmacılar, bu edebiyat ürünlerinin –özellikle Slav mirasının parçası olan edebiyatın– Sırp ve Hırvat destanı olarak tanıtıldığı görüşündedir (Butorovic 1987: 296-297).

Hristiyan topluluklar da kuşkusuz Osmanlı-Türk dil, kültür ve edebiyatı ile etkileşim içinde olmuşlardır. Sırp-Hırvatçada yalnızca atıcılıkla ilgili 119 Türkçe deyim vardır (Eren 1968: 240). Sırp sanatçılar arasında 19. yüzyılda dahi Türkçeye ilgi duyan, eserlerinde çok sayıda Türkçe sözcükler kullanan hatta Sırp-Hırvatçanın normlarını aşarak şiirlerini Sırp okuyucu için anlaşılabilir hâle getiren *Jovan Ilić* gibi romantik şairler vardır⁵ (Djindjić 1968: 234).

Sırp-Hırvat halk destanlarının bir bölümü Slavca konuşan yeniçerilerin yarattığı destanlardır. Sırp-Hırvat halk şiirinde aşk, Türk edebiyatında olduğu gibi "görür görmez"dir, "birdenbire"dir (Bojanić-Lukaç 1987: 66).

Simgeler: Boşnaklar, Osmanlı kültürünün manevi mirasçıları olarak içselleştirdikleri fesle-rini, özel günlerde de olsa, giymeye devam eder. Klaksiyon sesleri ve ay yıldızlı yeşil bayrakları ile sokaklardan geçit yapan düğün konvoyları, ramazan ve kurban bayramlarında minarelere asılan yeşil ay yıldızlı bayraklar Boşnak varlığını simgeler. Hırvatlara ait bölgelerde ise dağların zirvelerine dikilen ve kilometrelerce uzaklardan görülebilen büyük beyaz haçlar da Katolik varlığını haber verir. Ancak, Bosna'da Hırvat ve Sırp haçı birbirinden farklıdır.

Az olan ayrılıkların, çok olan benzerliklerden daha önemli olduğu B-H coğrafyasında etnik kimlikler renkler ve desenlerle de simge-lenir. Ortodoks bayrağı; Slav ülkelerinde olduğu gibi mavi, beyaz ve kırmızı; Katolik bayrağı, Hırvatistan'daki gibi kırmızı-beyaz kareli kal-can; Boşnak bayrağı ise mavi zemin üzerine altın zambak ya da yeşil zemin üzerine beyaz ay yıldızdır.

Şehirlerin sokaklarında duvarlara aynı duvara, yan yana asılan yeşil-beyaz ay-yıldızlı, *Ahmet, Fatima, Alah, ahret* sözcüklerinin yer aldığı ölüm ilânları ile siyah renkli, haçlı *Slobodan, Jasna* yazılı ölüm ilanları etnik kimlik vur-gularıdır. Çoğu 1992-1995 tarihli basit ağaçlar ya da üzerine ay yıldız işlenmiş taşlar dikili yeni mezarlar ve kavuklu Osmanlı tipi eski mezarlar; çiçekli, bol mermerli bakımlı Hırvat ve Sırp mezarlıklarından ilk bakışta ayrılır.

7. Boşnak, Sırp ve Hırvatları Birleş-tirmede ve Farklılaştırmada Türk Dili: Avrasya'nın iki ucunda yer alan iki coğrafyada *Osmanlı Türkçesi* ile *Güney Slavcası* ve *Ça-ğatayca* ile *Hindustani* birbirine çok benzeyen süreçlerden geçmişlerdir. *Hintçe* ve *Urdu* dili arasındaki ilişki ile Boşnakça ve diğer iki Slav dili arasındaki ilişkide ortak noktalar dikkati çeker. Arapça, Farsça ve Türkçe Hindustaninin bir varyantını *Urduya*, Osmanlı Türkçesi de Güney Slav diyalektlerinden birini *Boşnakçaya* dönüştürmüştür

Türkçe, B-H'de bir edebiyat, kültür, sanat ve tâbi halklar ile Osmanlılar arasında bir iletişim dili olarak 20. yüzyılın başına değin kullanılmıştır. Türkçe etkileşimde bulunduğu diller arasında en yoğun olarak Güney Slavcasını etkilemiştir. Türkçenin Güney Slav dilleri

üzerindeki etkisi, Arapçanın Türkçeye etkisiyle karşılaştırılabilecek ölçüdedir. Modern Sırpça ve Hırvatça küçük çaplı bir sözlükte bile çok sayıda Türkçeden kopyalanan sözcük yer alır. Bu dillerdeki Türkçe kökenli sözcüklerin sayısı çok ve işlevsel olması, dil bilimci Vuk Karadžić'in 19. yüzyılda Sırpçayı standartlaştırırken halkın kullandığı, benimsediği sözcükleri ve kuralları esas alması ile açıklanır (Veljačić 1968: 9).

Başkentinin (*Sarajevo*), ikinci büyük ken-tinin (*Tuzla*) ve bu şehirlerin en merkezî semtle-rinin adları (*Başçarşıja* ve *Kapija*) Türkçe olan bir coğrafya, Türk kültürünün ve dilinin bölge-deki işlevi hakkında bir fikir verebilir.

Aslında Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça tipik Hint-Avrupa dilleridir. Türkçe-Slav dilleri arasındaki ilişki genellikle sözcük ya da anlam ödünçlemesi düzeyinde gerçekleşmiştir; biçim bilgisel ve söz dizimsel düzeydeki ilişkiler ise sınırlıdır.

Yöneten-yönetilen ilişkisinde yönetme-nin verdiği güç, sosyal baskınlık ve prestij, dil ilişkilerinde belirleyicidir. Osmanlı Türkçesi, Osmanlı hakimiyeti boyunca prestijli bir ile-tişim dili olmuştur. Bosna'nın elden çıkması ve Balkan savaşlarının ardından Türkçe de, Balkanlar'dan çekilmeye başlamış, 20. yüzyılın başlarına değin aralıksız süren Türkçe ile Güney Slav dilleri arasındaki doğrudan temas, Yugoslavya Krallığı'nın ilanının ardından tamamen kesilmiştir. Bu dönemden sonra Boşnakçanın ve diğer dillerin Türkçeden ödünçlediği hemen hemen hiçbir söz yoktur.

7.1. Türkizmler: Türkçenin temel söz varlığının neredeyse tamamı Güney Slavca-nın sözlü ya da yazılı dillerinde yer alır. Bazen Türkçede neredeyse unutulmuş sözcükler B-H'de yaşar.

Türkçe ya da Türkçe aracılığıyla kopya-lanan Arapça, Farsça hatta diğer dillere ait sözcüklere Güney Slav dillerinde *Türkizm* (Boş. *turcizam, Turcizmi*, İng. *Turkishism*) veya bazen *oryantalizm* adı verilir. Balkan Slavlarının dille-rinde, Balkanlar'a gelmeden önce Asya'da Altay topluluklarından alınan sözcükler de ayrı bir katman oluşturur (bk. Veljačić 1968: 7). Türkçe aracılı-ğıyla diğer Balkan dillerine aktarılan kopyalar için *Balkanizm* terimi önerilir. Türkizmlerin bir bölümü aslında Balkanizmdir. Örneğin, Slo-

vencedeki Türkçe kopyalar genellikle Hırvatça aracılığıyla alınmıştır (Veljačić 1968: 9). Slav yazı dilleri ve diyalektlerindeki Türkçe etkisi 19. yüzyıldan bu yana araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Türkçeden Slav dillerine yapılan kopyalar malzeme düzeyinde bir ölçüde incelenmiş olmakla birlikte, bölge dil ilişkilerinin araştırılması bakımından hâlâ el değmemiştir.

Sırp-Hırvatçada Türkçeden kopyalanan sözcük sayısı Škaljić'e göre 8.742'dir (bk. 1979: 23). Türkçe ödünçlemelerin büyük bir bölümü isimler ve sıfatlardır, eylemler (*jaratisati* 'yaratmak', *anlajisati* 'anlamak', *jağlaisati* 'yağlamak'), zarflar (*bajagi* 'bayağı'), edatlar ve bağlaçlar (*ama*, *ema* 'ama', *andzak* 'ancak') da görülür (Thomason 2004: 108). *Canum* (canım), *hazretleri ay.*, *kahvaparası* (kahve parası) gibi sözcüklerin çekimli şekilleri, hatta *alahunemrile* (Allah'ın emriyle), *jaşasun* (yaşasın), *bakalum* (bakalım), *alahversun* (Allah versin), *alahmubarecola* (Allah mübarek ola) örneklerindeki gibi cümleler de kalıplaşmış sözcükler olarak kullanılır.

Her üç dildeki binlerce Türkizm edebiyattan günlük hayata değin geniş bir yelpazede kullanılır: Türkizmlerin bir bölümü Müslüman halkın kullandığı dinî terimler, bir bölümü diğer etnik gruplar tarafından da yaygın olarak kullanılan ev eşyaları, giyim kuşam eşya kültürü, mutfak kültürü vb. ne ait kelimelerdir.

7.2. Türkizmler ve bazı sesbilgisel özellikler: Türkizmlerin bir bölümü alındıkları dönemin Türkçe ses ve biçim özelliklerini taşıyan, büyük bölümü Güney Slav dillerinin ses sistemine uymuştur:

7.2.1. Bu dillerde bulunmayan Türkçe /ɨ/, /ö/, /ü/ ve ğ yerine sırasıyla /i/, /o/, /u/ ve /g/ 'ikame' edilir:

ɨ > i : baščaršija

ü > u : džumbus, güveç > ğuveç

ö > u : köfte > ćufte, kömür > ćumur

ğ > g : bağlama > bağlama, *beğlik > begluk vb.

7.2.2. Türkçe söz başındaki /k/ (ön damak), ve yine söz başındaki /g/ (ön damak) fonemleri, sistemli ve düzenli olarak Türkizmlerde sırasıyla /č/ ve /đ/ fonemlerine gelişir. Boşnakçada ve diğer dillerde bu seslerle başlayan sözcüklerin hemen hemen tamamı Türkçeden ödünçlemedir:

g > đ : gübre > đubre, gerdan > đerdan

k > č/ć : köçek > čoček, kömür > ćumur, kilim > ćilim

7.2.3. Bazı ses gelişmeleri de şu şekildedir (bk. Škaljić 1979: 27-45):

m > n : tamam > taman

n > m : buyrun > buyrum, nem > mem

h > k : mahsus > maksuz, bahşiş > bakšiš

ɨ > a : binbaşı > bimbaša, Bendbaşı > Bendbaša

f > v : mutfak > mutvak, kafes > kavez, sofrta > sovra

ll > l : Allah > Alah, ćellat > dželat, Abdullah > Abdulah vb.

7.2.4. Boşnakça, Sırpça ve Hırvatçada sözcüklerden başka Türkçe ekler de vardır. Bunlardan çok azı işlek ve işlevseldir:

-DI > -di : bojadisati 'boyamak',

-CI > -džija/-ćija : demirdžija 'demirci', bojadžija

'boyacı', burekćija 'börekçi'

-II > -li/-lija : bojali 'boyalı', beratlija 'beratlı',

čibuklija 'gubuklu'

-IIk > -luk : bojaluk 'boyalık', Čitluk 'yer adı',

čafiruk 'kâfirlik'

-sIn > -sun : beričat versun 'bereket versin',

mubarek olsun 'mübarek olsun'

-sIz > -suz : baksuz 'bahtsız'

7.2.5. Her üç dilde çok sayıda eş anlamlı Türkçe ve Slavca kökenli söz vardır. Bunların bir bölümünde Türkçe kelimelerin kullanım sıklığı Slavca kelimelerden fazladır. Örneğin eş anlamlı *komšiluk* 'komşuluk' ve Slavca *susedstvo/susjedstvo* sözcüklerinden ilki daha yaygın olarak kullanılır. *Taban*'ın kullanım sıklığı Slavca *stopalo*'dan fazladır. Edebî dilde Slavca *bed-ro* yerine, Türkçe kökenli *but* kullanılır.

7.2.6. Birçok Türkçe sözcük, deyim hatta atasözü harfiyen bu dillere çevrilmiştir: *Beş para vermeme* deyimi *Ne dajem ni pet para*; *Ak akçe kara gün içindir* atasözü *Bele pare za crne dane*'dir (Eren 1968: 241).

7.2.7. Bir diğer dikkat çekici nokta da kopyalanan sözcüklerle Türkçe özgün biçimleri arasındaki anlam farklılıklarıdır. Türkçede 'taze para' anlamındaki *nakit* sözcüğü, Boşnakçada aynı biçimle ancak 'mücevher', *boja* (boya) sözcüğü ise 'renk' anlamındadır.

7.2.8. Türkçe sözcüklerle Slavca eş anlamlı sözcükler bazen tamamlayıcı dağılım içinde bulunabilir: Slavca *jetra* 'insanın karaciğeri', Türkçeden kopyalanan *džigerica* ise 'hayvan ciğeri, yiyecek et'tir (Veljačić 1968: 22).

8. Toplum-dilbilim:

‘Türk’ etnonimi ve Boşnaklar: Güney Slavcasında *Turčin* ‘Türk’; *Turci*, *Turcima*, *Turaka* ‘Osmanlılar, Türkler’ anlamındadır. *Mi nismo Turčin* ‘Biz Türk değiliz.’ sözü, Sırp ve Hırvatlar için anlamsızdır. Sırp ve Hırvatlar Osmanlıların ve Türkiye Türklerinin yanı sıra Boşnaklara hatta Arnavutlara *Türk*, *Türkler* (*Turčin*, *Turci*, *Turaka*) adını verir (bk. Murvar 1989: 131). Nitekim Kafkaslar’da Azeriler kendileri için çoğunlukla ‘Azeri, Azerbaycanlı’ etnonimlerini kullanırken, Ermenilere göre Azeriler *Türk*’tür. *Turci*, Boşnaklar tarafından kendilerini diğer etnik gruplardan ayırmak amacıyla kullanıldığı görülür.

Turčin, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi sınırları içindeki bütün Müslüman Slavların da genel adı olmuştur (Friedman 1996: 43). Diğer batı dillerinde de *Türk* karşılığındaki sözcükler, aynı zamanda İslam dini mensubu, ‘Müslüman’ anlamındadır (bk. İng. *Turk* ‘A Muslim’ Webster 1993).

Turci’den türeyen *poturica* ‘Türk olmak’ yani Hristiyanlığı terk edip Müslüman olmak’tır (Grujić & Srđević 1999). Bu sözcükler Boşnaklara yönelik olarak kullanıldığında tahkir ifadesi taşır. Osmanlı Türkleri için pejoratif *Turkuš* da kullanılır (Friedman 1996: 43).

Türkizmler ve Boşnakça: Osmanlıya daha yakın olan, onun kültürel değerlerini benimseyen, sanat, bilim, yönetim, askerlik alanlarında birçok mensubu İstanbul’da yetişen Boşnak halkı, Türk dil ve kültürünün diğer halklara aktarılmasında da doğal bir köprü rolü oynamıştır.

Türkçe, Boşnak halkı için Kur’an dili Arapça gibi, din ve ibadet dilidir. Yunus Emre’nin şiirleri, *Mevlid* aynı huşu ile okunur. Dinî eğitim veren medreselerde Arapçanın yanı sıra Türkçe öğretilir.

İç Savaş ve etnik temizlik sonrasında özellikle medya ve edebiyat aracılığıyla Türkizmler daha bilinçli olarak kullanılmaya, bu yolla Hırvat ve Sırp dilleri yanında, Boşnak dili ve kimliği yeni bir statü kazanmaya başlamıştır (bk. Bringa 1995: 241).

Türkizmler ve Sırpça: Her üç etnik topluluğun halk edebiyatında da Türkçe ögeler çoktur. Fra-Grga Martić adlı şair ‘*Şehirlilere ait aşk*

şiirlerinin Türkçeye boğulmasına rağmen, bu kelimeler halk tarafından benimsenmiştir. Bunların eksikliği, şiiri tıpkı baharatsız yemek gibi tatsız yapacağı düşünülmüştür.’ der (Veljačić 1968: 11). Türkizmler; Ivo Andrić’in *Drina Köprüsü*’nde olduğu gibi, tarihsel temalı eski Yugoslav edebiyat ve sanatında hatta sinemacılığında çok önemlidir. Ancak bu tür eserlerdeki Türkizmlerin büyük bir bölümü, eski yaşam tarzını yansıtan Osmanlı-Türk kültürü izleridir.

Türkizmler ve Hırvatça: Osmanlı hakiyetinin Adriyatik kıyılarına ve batıya doğru yayılması nedeniyle Türkizmler, Hırvatçada Sırpçaya oranla azdır (Veljačić 1968: 9). Hırvatlar; dinî, coğrafi kültürel yakınlıklar bakımından Germen ve İtalyan etkisine daha açıktır. Türkizmlerin ve Türk kültürünün etkisi iç bölgelere doğru artar, Saraybosna’da zirveye ulaşır. Türkizmler Boşnak kökenli edebiyatçılarda en üst, Hırvat edebiyatçılarda en düşük seviyededir.

Türkizmler ve Tutumlar: Osmanlı Türkleriyle Güney Slav halkları arasındaki politik, askerî vb. çekişmelere karşın, Sırpça ve Hırvatçadaki yabancı kelimeler tasfiye edilirken Türkçeye karşı özel bir tutum takılmamıştır. Türkçe kelimeler sempati ile karşılanmış, dili bozmaktan çok onu zenginleştiren, renklendiren ögeler olarak kabul edilmiş hatta bu kelimelerin Sırpça, Hırvatça eş anlamlıları kullanılmaz olmuştur (Veljačić 1968: 11). Bu sempati ve yoğun dil ilişkisi, ‘Türkçe *baklava* kelimesinin yasaklanması üzerine, yasağa uyulup uyulmadığını kontrol için Sırp köyüne gelen devlet görevlilerine köylülerin *baklava* yerine *tatlı burek* (tatlı börek) demesi’ ironisiyle dile getirilir.

Sosyalist ilericiler Yugoslav eğitim sisteminde Müslümanlık geçmişe ait olan ve bu nedenle modernize edilmesi veya değiştirilmesi gereken bir olgu, Türkçe sözler de *eski moda* ya da Boşnaklara yönelik olarak İslami referans şeklinde değerlendirilmiştir. .

Boşnakça hangi dile daha yakın?: Dil bilimsel gerçeklik ile toplumun kendisini nasıl ve ne olarak gördüğü her zaman örtüşmez. Toplum, gerçekte olduğu değil, kendisini hissettiğidir. Boşnak halkının bir kısmındaki Boşnakçanın Sırpçaya benzemediği, Türkçeye yakın olduğu inancı, dil aracılığıyla simgeleştirilen kültürel aidiyet duygusunun bir ifadesidir. Dilindeki

Türkçe kelimeleri sıralayarak bu yargısını kanıtlamaya çalışan Boşnak, sosyokültürel bakımdan toplumun kendisini nasıl algıladığının, dil bilimsel gerçeğin üstünde olduğunu gösterir.

'Boşnak dili, Müslüman Bosnalıların konuştuğu Sırp-Hırvatçası ya da aynı halkın konuştuğu Türkçe, daha doğrusu Türkçeyi telaffuz etme; yani Boşnak Türkçesi olarak nitelendirilebilir.' (Kaya 1996: 138) vb. söylemlerde Boşnak kökenli Türk aydınının Boşnakçanın nereye konulması gerektiği ile ilgili tereddütleri açıkça görülür.

Boşnakçanın, Sırpanın/Hırvatçanın bir varyantı olduğunu ifade eden Sırp/Hırvat tezleri ile Boşnakçanın en eski dönemlerden beri ayrı bir dil sayılması gerektiğini ileri süren Boşnak tezi ikileminde, sosyal ve insani gerçeklik; inanılan, olana baskın olduğunu gösteriyor.

Türkçe kelimelerin prestiji: Dil ilişkilerinde sosyal bakımdan baskın olan verici dile ilişkin unsurlar, alıcı dilin konuşurları tarafından prestijli olarak değerlendirilir. Türkçe sözcükler, bazen Slavca eş anlamlılarına göre daha prestijlidir. Örneğin (*kapı* >) *kapija* (giriş; kapı), Slavca kökenli *vrata* ile eş anlamlıdır. Evin dahilindeki kapı *vrata*'dır, dışarıya açılan kapı ise *kapija*'dır (Veljacić 1968: 15). 'Zafer kapısı' anlamındaki *Triumfalna kapija* (Grujić & Srđević 1999) tamlamasında *kapı* için *vrata* değil, *kapija* kullanılır. *Kapija*, 'büyük kapı, nizamiye kapısı'dır. Kışlanın (*kasarna*) nizamiyesi, Zagreb'de Almanca kökenli *Haustor*, Dalmaçya'da İtalyanca kökenli *portun*, *portone* (bk. Veljacić 1968: 15), Boşnakçada ise *kapija*dır.

İslam inancının yaşama yönelik *inşallah* klişesi Slavcaya *ago bog da* (Allah izin verirse) biçimiyle aktarılarak B-H Hırvatları tarafından da kullanılırken, Dalmaçya Hırvatı tarafından yadırganır. Boşnak ise *ago bog da*'nın yanına *inşalah*'ı da ekler (Bringa 1995: 68).

Etnik kimlikler ve sesbirimler: Türkizmlerdeki *h* sesi Boşnakçada korunur, Sırpçada düşer. Türkçeden kopyalanan *kahve* Boşnakçada *kahva*'ya, Hırvatçada *kava*'ya, Sırpçada ise *kafa*'ya gelişir. Bu 'küçük' ses bilimsel ayırım, aslında B-H'de 'büyük' bir sosyo-kültürel ve etnik ayırımın simgesidir. *Kahva* Boşnak, *kafa* Sırp, *kava* Hırvat kimliğinin ifadesidir. Boşnak için *h* sesi Türk-Osmanlı kültürünün simgesi,

Sırp kimliğinden ve dilinden farklı kılan bir semboldür. Sesbirimlerin sınıf, etnite vb. ayrımlara işaret etmesi toplumsesbilgisel bir olgudur (krş. Labov 2001: 250-256).

Selamlaşmanın dili: Selamlaşma da, B-H'de kültürel ve etnik farklılıkların bir semboldür. *Merhaba zdravo* ve *bog/bok* üç ayrı etnik kimlik anlamındadır. *Merhaba* Müslümanlar, *zdravo* Sırplar, *bog* (Tanrı) ve *hvaljen Isus* (İsa seni kutsasın) Hırvatlar tarafından kullanılır. Selamlaşmada Boşnak'ın *bog*, Sırp'ın *merhaba/bog*, Hırvat'ın *merhaba* sözcükleri ile seslenmesi mümkün değildir.

Kamusal alanda etnik ve dinî tercih belirten selamlaşma klişeleri yerine, Sırplar ve Hırvatlar tarafından kullanılan resmî *dobro jutro* (günaydın), *dobro veče* (iyi akşamlar) vb. seküler standart selamlaşmalar tercih edilir. Bir Boşnak resmî görüşmede ya da telefonda etnik kimliğini bilmediği birine *dobro jutro* derken, kamu alanı dışında, Türkçeden kopyalanan geleneksel *sabah hajrola* (sabah hayrola), *akşam hajrola* (akşam hayrola), *Allah razi ola* (Allah razı ola), *Alah emanet* (Allah'a emanet) vb. klişeleri kullanır.

Dünya görüşü, yaş grubu vb. toplumsal katmanlara göre selamlaşma tercihleri değişir. Yaşlı ve dindar kesimlerde *selam alejk(um)* (selamun aleyküm), *alejkum selam* (aleyküm selam) vb. dini referanslı klişeler görülür.

Dine doğrudan referans yapmayan, gayriresmî *merhaba* basın yayın organları ve televizyonlarda da yaygın olarak kullanılır. Özellikle genç yaş grupları *eskimiş* bu klişeler yerine, *kako si/ste* (Nasıl/sın/ız?), *gdje si* (Nerelerdesin, nasıl/sın?), hatta İtalyanca *çiao*'yu gibi gayriresmî ve resmi dile ait *zdravo*, *prijatno* (Merhaba) klişelerini tercih eder. Bu tür kalıplar özellikle muhafazakar ve yaşlı Boşnaklar için kabul edilemezdir (bk Bringa 1995: 56).

Alfabeler ve etnik kimlik: Din, etnik kimlik ve yazı arasında kısmî bir ilişki vardır. Farklı alfabeler, aynı genetik mirasa sahip, bir ana dilin karşılıklı anlaşılabilirliği yüksek ve simetrik iki varyantını birbirinden ayırabilir. Örneğin *Hindustani* diller yani Hindistan'ın Devanagari alfabesiyle yazılan ve Sanskritleşen Hintçe ile Arap harfleriyle yazılan ve bir ölçüde Farsçalaşan *Urdu* farklı dillerdir. Slav dilli

halklarda da batıya açık olanlar, Latin; Slavyan geleneğe bağlı kalanlar Kiril tabanlı alfabeler kullanmışlardır.

Alfabe B-H'de de etnik ve kültürel kimliği ifade eden önemli bir motiftir. Ancak bu motif zamana ve koşullara göre değişiklikler gösterebilir. Örneğin Hırvatlar dört değişik yazı kullanmışlardır: *Latin, Glagol, Kiril ve Arap*. *Hrvatica* olarak adlandırılan Arap yazısı, yalnızca *Hırvat Müslümanlara* (?) özgüdür (Murvar 1989: 64).

Kiril tabanlı *glagoljica* yazısı, Güney Slav halkları tarafından dinî-millî bir simge olarak kabul edilir. Yine Kiril tabanlı *begovica* yazısı Boşnak kimliğinin bir ifade aracı olmuştur. Ancak Arap harfleriyle de yazılan Boşnakça, diğer iki Slavca varyanttan bu açıdan açık biçimde ayrılır. 1872 yılında Bosna'da yayımlanmaya başlayan *Bosna* adlı ilk Türkçe gazetesinin dili, Arap harfleriyle Türkçe ve Kiril harfleriyle Boşnakça (vd.) idi. Boşnaklar 20. yüzyıla değin Arap alfabesini kullanmış, ancak Arnavutlarla yakın zamanlarda Latin harflerini kabul etmişlerdir. Yugoslavya döneminde Latin ve Kiril tabanlı alfabeler ilk ve orta öğretim kurumlarında birlikte kullanılmıştır. Bugün, Sırlar resmî olarak Kiril harflerini zaman zaman Latin harflerini; Hırvatlar Latin harflerini, Boşnaklar ise Latin, nadiren Kiril harflerini kullanmaktadır. Bu fiili durum B-H hükümetince resmen tescil edilmiştir. Ancak Arap harfleri, Boşnak Müslümanların dinî hayatında hâlâ işlevseldir.

Farklılaştırın ön adlar, birleştiren soyadları: Bosna'da ad ve soyadı etnik kimlik ve aile tarihi referansıdır. İslami geleneğe işaret eden Arapça, Farsça ya da Türkçe kökenli ilk ad ile Slav veya Osmanlı mirasını yansıtan soyadları, Boşnak kimliğinin en önemli göstergelerindedir. Soyadlarının bir bölümü *Čojbašić* (< köy başı), *Samardžić* (< *semerci*) örneklerinde olduğu gibi meslek, görev vb. ifade eder. *Hamzabegović, Karahasanović, Topçagić* vb. soyadlarında *beg* gibi Türkçe kökenli yüksek statülü unvanlara da sıkça rastlanır. Bazen *Ahmed Filipović* gibi İslami bir adın yanına Hristiyan adı ilave edilebilir. Soyadlarındaki tarihi küçültme eki *-ić* ise mensubiyet ifade eder.

Geleneksel Boşnak adlarının büyük bölümü *Hamdija (Hamdi), Mustafa, Muhamed; Džanan (Canan), Đula (Gül)* vb. Arapça ve

Farsça kökenli sözcüklerdir. Bu adların kısaltılmaları da yaygındır: *Sule* (Süleyman), *Mujo* (Mustafa), *Meho* (Mehmed), *Mina* (Emina), *Fata* (Fatma), *Salko* (Salih) vb. Boşnak adları arasında Türkçe kökenli *Alma, Ajdin, Alajbeg (Alaybey), Arslan, Bajram (Bayram), Čelebija (Čelebi), Demir, Durak, Duran, Durmiş (Durmuş), Hana (Han), Jašar (Yaşar), Jilduza (Yıldız), Kaplan, Kurt, Orhan* vb.nin bulunması dikkat çekicidir. Anadolu'daki *Gül + beğ > Gülbeğ* sentezi, B-H'de *Đulbeg* olarak görülür. *Mehmed* adı Türkiye Türklerinden başka Boşnaklar ve Arnavutlar tarafından da yaygın biçimde kullanılır.

Boşnak, Sırp ve Hırvatlar tarafından ortaklaşa kullanılan etnik gruba aidiyet bildirmeyen Slavca adlar vardır. Ancak Türkçeden alınan 'Müslüman adları', Boşnaklar ile Hırvatlar ve Sırlar arasında keskin bir çizgi çeker. *Milan* ya *Miloš* adını alan Müslüman ya da *Ahmed, Memed* vb. *Müslüman* ön adı alan Sırp veya Hırvat düşünülemez; ancak Hırvat ve Sırp soyadlarında da çok sayıda *Türkizm* görülür. Örneğin Slav birliği fikrinin önderlerinden Sırp komitacının soyadı *Karadžordjević*'tir. 19. yüzyılda Sırpçayı ölçünleştiren araştırmacının soyadı (*Vuk Stefanović*) *Karadžić*'tir (< *Kara Hacı*). Bosna iç savaşındaki Bosna Sırlarının liderinin soyadı yine *Karadžić*'tir

Hırvatlar ve Sırlar *Miroslav, Čedomir* gibi Slav orijinli adları paylaşır; ancak *Mario, Dario, Franjo* vb. isimlerle Hırvatlar Balkan coğrafyasından uzaklaşarak Apenin ve Alp coğrafyasına ve kültürüne yaklaşır.

Tito Yugoslavyası'nda Boşnak halkın bir bölümü çocuklarına, rejime sadakatlerini göstermek, onların Müslüman olarak deşifresini ve bu yüzden yaşamda önelerinin kesilmesini önlemek, Müslüman isimlerinin 'stigma'sından kaçınmak vb. amaçlarla Slavca *Zladko, Zlata, Jensenka, Damir* vb. nötral isimleri yaygın biçimde koymuşlardır.

Son dönemlerde Boşnaklarda da yeni doğana isim verme geleneğinde bazı değişiklikler gözlenmekte, *Ilma, Denis* gibi Batı kökenli ya da moda adlara rastlanmaktadır. Ancak her şeye karşın 'eski moda' adlar Boşnak halkının büyük bölümü için kültürel mirasının ve kimliğinin önemli bir parçası olarak tercih edilir,

Türkiye’de neredeyse unutulmuş isimler B-H’de hâlâ canlıdır. B-H’de bireyin öyküsünü, ilk adı anlatmıyorsa, soyadı; soyadı anlatmıyorsa, ilk adı anlatacaktır (İsimlerle ilgili olarak bk. Brin-ga 1995: 20, 21).

7.3.8. Toponimler Bosna’da Türkçe kökenli toponimler şehirlere, özellikle tarihî şehirlere yaklaştıkça artar, kırsal alanlara doğru azalır. Saraybosna ve çevresinde özellikle Stari Grad (Eski Şehir) semtinde *kazandziluk*, *kujundziluk* vb. pek çok sokağın ismi Türkçedir. *Başçaršija*, *Bentbaša* (Bentbaşı), *Başçaršija* (Başçarşıya), *Başbunar* (Başpınar), *Ferhadija* (Ferhadiye), *Ali Begova*, *Skenderije* (İskenderiye), *Soukbunar* (Soğukpınar), *Ilidža* (Ilıca), *Hadžići* (Hacı), *Pazarić* (Pazar), *Tarčin* (Tarçın) vb. yüzlerce Türkçeden kopyalanan yer adı vardır. Saraybosna dışında, büyük ölçekli haritalarda dahi Türkçe şehir adları yer alır: *Majdan*, *Krezluk*, *Turbe*, *Nova Kasaba*, *Kozluk*, *Donji Vakuf*, *Čaprazlije*, *Čardak*, *Spahići*, *Odžak*, *Bunar*, *Čitluk*, *Kula*, *Merdžanici*, *Başbunar* ~ *Bunarbaša* vb.

7.3.9. Ay adları ve etnik kimlikler: Haftanın Slav kökenli gün adları her üç dilde de aynıdır. Boşnakça ve Sırpçada *januar*, *februar*, *mart* vb. Latince kökenli ay adları kullanılır. Hırvatça ay adları *siječanj* ‘ocak’, *veljača* ‘şubat’, *ožujak* ‘mart’ vd. kültürünün simgesi olarak Hırvatçayı Boşnakça ve Sırpçadan farklı kılar. Boşnakçada ise Osmanlı-İslam kültürünün devamı olmak üzere dinî hayatta Arapça kökenli *ramazan*, *muharem*, *şeval* vb. ay adları hâlen işlevseldir. *Džuma* ise genellikle ‘Cuma namazı’ nadiren cuma günü (*petak/pjetak*) karşılığındadır. Tarihî kaynaklarda *džemazijel-ahir* gibi Osmanlıca ay adları da vardır.

8. Sonuç: Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşaması ve Balkanlar’ın elde tutulabilmesi için B-H’in kontrolü, yaşamsal derecede önemliydi (Friedman 1996: 41), çünkü İstanbul’un müdafaası, Bihaç ve Saraybosna’dan başlıyordu. Bosna’nın yitirilmesi; Balkanlar’ın elden çıkmasının ve İmparatorluğun sonunun başlangıcı olmuş, Osmanlı Meriç’in doğu yakasında dar ve son Balkan coğrafyasında zorlukla tutunabilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet 1453’te İstanbul’u, 1461’de Trabzon’u, iki yıl sonra Bosna’yı fethet-

miştir. Osmanlı-Türk kültürünün, İstanbul’da, Trabzon’da 1908’e değin ne denli etkisi ve izi varsa, B-H’de de o denli etkisi ve izi vardır.

1877’de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nca işgal, 1908 yılında ilhak edilerek Osmanlı İmparatorluğu ile son hukuki bağları koparılan B-H, aradan geçen yaklaşık bir yüzyıla karşın Türk dili ve kültürü ile -dolaylı da olsa-bağlantısını sürdürüyor. Boşnak halkı, Avrupa’yı fundamentalizmden koruma söylemiyle uluslararası camiada meşruiyet kazanmaya çalışan Çetnik ve Ustaşa soykırımlarına karşın, kendisini kendisi yapan, var eden Osmanlı mirasına sahip çıkıyor.

Türkiye Türkçesinin temel söz varlığının neredeyse tamamı Boşnakçada yer alıyor, tarihi mirasın bir parçası olarak Boşnak halkı tarafından özenle korunuyor. Mevlitten, yağmur duasına, bayram tebriklerinden cenaze törenine değin geleneksel Anadolu Türk kültüründeki bütün unsurlar aynısıyla B-H coğrafyasında yaşıyor.

Bosna Sırplarının elindeki bölgelerde kalan mimari eserler gibi maddi Türk kültür ürünlerinin fanatizmin kurbanı olarak yok edilme süreci ise tamamlanıyor.

Bugün Boşnak ulusal kimliği uluslararası alanda tanınarak 1992 öncesine kıyaslanamayacak ölçüde geliyor. Türk halkının, kendi değerlerine en az kendisi kadar sahip çıkan ‘uzun süren Türk egemenliğinin sorumlusu ‘Türkler’ olarak kabul edilen, bu yüzden yoksul bırakılarak, sürgün edilerek, soykırma tabii tutularak cezalandırılan Boşnak halkı’ (bk. Murvar 1989: 1) ile iş birliğini geliştirme yükümlülüğü vardır. 1992 öncesinde neredeyse kültür tarihinin simgesel bir ögesi hâlinde arkaikleşen Osmanlı-Türk değerleri, kısmen işlevselleşirken, B-H ile Türkiye arasında gelişen ikili ilişkiler; kimi çevreler tarafından ‘fundamentalizmin yeniden Avrupa’ya sızması’, ‘Türk şovenizminin tarihi mirasına yeniden sahip çıkması’ olarak değerlendirilse de, aslında yıkılan köprülerin yeniden inşası anlamına geliyor.

B-H’yi de içine almayı öngören Avrupa Birliği planlarının, Bosna’daki Osmanlı-Türk kültürünün mirasını nasıl ve ne yönde etkileyeceğini ise orta ve uzak gelecek gösterecektir.

Osmanlılara, Türkiye’ye, Germen, Latin ve Slav dünyasına derin tarihî, etnik ve kültü-

rel bağlarla bağlı B-H, bugüne değin süren tradisyonunda, dostluk ve iş birliğine dönüşemeyen tarihinin yansımalarında, bilinemez geleceğine doğru ilerlerken, Türk dili, kültürü ve uygarlığı verdikleri ve bıraktıklarıyla Doğu Avrupa'nın en batısında varlığını sürdürüyor. B-H ve Boşnak kültürü, Slav dili ve Slav ezgileri ile söylenen ilahilerdeki gibi, uzlaşmaz görünen çelişkilerin yarattığı sentezdir.⁶

Kısaltmalar

Alm.	: Almanca
Boş.	: Boşnakça
Hrv.	: Hırvatça
İng.	: İngilizce
Srp.	: Sırpça

NOTLAR

- 1 Boşnak, Sırp, Hırvat alfabesinde kullanılan bazı harflerin ses değerleri şu şekildedir: *c /ts/, č /tʃ/ (yumuşak), č /tʃ/ (sert), đ /d/, j /j/, š /ʃ/, dž /dʒ/, ž /ʒ/*
- 2 ABD kayıtlarına göre etnik grupların oranı 2000 yılı itibarıyla şu şekildedir: *Boşnaklar % 48, Sırlar % 37,1, Hırvatlar % 14,3*, diğerleri ise % 0,6'dır. Ancak dinlere göre dağılımda oran değişmektedir: *Müslümanlar % 40, Ortodokslar % 31, Roman Katolikler % 15*, diğerleri ise % 14'tür (<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/bk.html>)
- 3 Türklerin yüzyıllar boyunca öldürdükleri Sırp gençlerinin kellelerinden kuleler yaptıkları, yaygın bir Sırp iddiasıdır.
- 4 Balkan yarımadasında, Müslümanlığı kabul eden toplulukların, Arap harfleriyle kendi dillerinde yarattığı bu klasik edebiyata *Alhamiyado* (İspanyolca *Aljamiado*) edebiyatı adı verilir (Malcolm 1999: 176).
- 5 Bu şairin Sırpça-Türkçe mülemma tarzındaki bir şiiri şu şekildedir: *Cvijet mi cavti džemsid lale! Adžem dju!! Biser mi sjaje Basra kale! İstanbul! Pabuča vardi! Šejtan gjeldi/Papuče jok/Hair çok* (Kırmızı lale çiçek açar/ Acem gülü/ Basra kalesi inci (gibi) parlar/ İstanbul/ Pabuç varken/ Şeytan geldi/ Pabuç yokken/ İyilik çok) (Eren 1968: 238).
- 6 Sırpça ve Hırvatça unsurların redaksiyonunu yapan *Milan Simić*'e teşekkür ediyorum.

KAYNAKLAR

- Branislav Grujić, Ilijana Drđević (1999), *New Standard Dictionary, English-Serbian Serbian-English*, Beograd: Edit Firm Obod-Cetinje.
- Bojanić-Lukaç, Duřanka (1987), "Sırp-Hırvat Halk Destanlarından Üç Yeniçeri Destanı", İstanbul: *Türkische Miszellen Robert Anhegger Festschrift Armağanı Mélanges Varia Turcica IX*.
- Bringa, Tone (1995), *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Communication in a Central Bosnian Village*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Butorovic, Dzenana (1997), "Boşnak Sözlü Edebiyatı Hakkında Birkaç Söz" (çev.: K. Filan), *Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, S. 409, Ocak 1997, s. 295-299.

Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri (19889, C. 7, İstanbul: Ötügen Söğüt.

Djindjić, Slavoljub (1968), "Romantik Bir Sırp Şairi Üzerindeki Türk Orientalizminin Etkileri", *XI. Türk Dilbilim Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 233-238.

Eren, İsmail (1968), "Güney Slav Dillerinde Kullanılan Türkçe Ekler", *XI. Türk Dilbilim Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 239-252.

Finegan, Edward (1994), *Language and its structure and use*, Florida: Harcourt Brace College Publishers.

Friedman, Francine (1996), *The Bosnian Muslims Denial of a Nation*, Colorado: Westview Press.

Grujić, Branislav & Ilijana Srđević (1999), *New Standard Dictionary English-Serbian, Serbian-English*, Beograd: Izdavačko Preduzeće Obod-Cetinje.

İsen, Mustafa (1997), *Ötelelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, Fahri (1997), *çağdaş Boşnak edebiyatı antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Labov, William (2001), *Principles of Linguistic Change: Social Factors*, Malden: Blackwell Publishers.

Malcolm, Noel (1999), *Bosna*, İstanbul: Om Yayinevi.

Murvar, Varto (1989), *Nation and Religion in Central Europe and the Western Balkans-The Muslims in Bosna, Hercegovina and Sandžak: A Sociological Analysis, Volume I*, University of Wisconsin.

Norris, David A. (1996), *Serbo-Croat Complete Course*, NTC Publishing Group.

Romaine, Suzanne (1994), *Language in Society*, New York: Oxford University Press.

Sučeska, Avdo (1980), 'Osmanlı İmparatorluğunda Bosna', *Prilozi za orijentalnu filologiju III međunarodni simpozijum za predosmanske i osmanske studije, Sarajevo 1978*, Sarajevo, s. 431-448.

Škaljić, Abdulah (1979), *turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: "svjetlost" oour izdavačka djelatnost.

Thomas, Linda and Shân Waering (1999), *Language, Society and Power*, London and New York: Routledge.

Thomason, G. Sarah (2004), *Language, Contact An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Veljačić, Sužezana (1966), "Sırp-Hırvat Diline Girmiş Olan Türk Maddî Kültür Unsurları", *Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Zülfikar, Hazma (1998), "Saraybosna'da (Sarajevo) Çıkmış Olan En Eski Türkçe Gazete", *Türk Dili*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 564, s. 467-472.